

ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

Factors Related with Smoking of Late Elementary Students in Opportunity Expansion Schools at Kham Muang District, Kalasin Province

ธนธร กานตอภา พ.บ.

Tanatorn Kantaapa M.D.

โรงพยาบาลคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

Khammuang Hospital, Kalasin Province

Received: March 25, 2021

Revised: April 27, 2021

Accepted: June 15, 2021

บทคัดย่อ

การศึกษาเชิงพรรณนาภาคตัดขวางนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการสูบบุหรี่และปัจจัยที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 229 คน สุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถาม 6 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลส่วนบุคคล สภาพแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับอันตรายของบุหรี่ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ และพฤติกรรมการสูบบุหรี่ วิเคราะห์ข้อมูลความสัมพันธ์ด้วยสถิติการวิเคราะห์ถดถอยพหุโลจิสติก (Multiple logistic regression) นำเสนอผลการวิเคราะห์ด้วย Adjusted Odd Ratio (OR_{adj}) และช่วงเชื่อมั่นที่ร้อยละ 95 (95%CI)

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่าง เคยสูบบุหรี่ ร้อยละ 25.33 ปัจจุบันยังสูบบุหรี่ ร้อยละ 3.90 เริ่มลองสูบบุหรี่ครั้งแรกที่อายุเฉลี่ย 9 ± 1.44 ปี ส่วนใหญ่ได้บุหรี่มวนแรกจากเพื่อน ร้อยละ 46.55 ได้จากรุ่นพี่ที่โรงเรียน ร้อยละ 22.41 และได้จากบุหรี่ที่ทิ้งแล้ว ร้อยละ 10.34 สถานที่สูบบุหรี่ส่วนใหญ่สูบบุหรี่ที่บ้าน ร้อยละ 32.76 และสูบบุหรี่ที่นัดพบกับกลุ่มเพื่อน ร้อยละ 27.59 ความรู้เรื่องอันตรายของบุหรี่ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่และการรับรู้ความสามารถตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่อยู่ในระดับดี ร้อยละ 54.15, 64.63 และ 70.30 ตามลำดับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ เพศชาย ($OR_{adj} = 17.50$, 95% CI: 3.86–79.41, p-value < 0.001) การกระทำในสิ่งที่พ่อแม่ห้ามประจำ ($OR_{adj} = 6.72$, 95% CI: 0.80–56.26, p-value < 0.001) การไม่ได้อยู่อาศัยกับพ่อแม่ ($OR_{adj} = 1.48$, 95% CI: 0.64–3.44, p-value < 0.006) ความรู้สึกอยากทำตามเมื่อเห็นคนในครอบครัวคนใกล้ชิดสูบบุหรี่ หรือเห็นภาพคนสูบบุหรี่จากสื่อต่างๆ ($OR_{adj} = 3.07$, 95% CI: 0.52–18.10, p-value = < 0.001) และการรับรู้ความสามารถในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ในระดับไม่ดีและปานกลาง ($OR_{adj} = 1.96$, 95% CI: 0.78–4.93, p-value = 0.010) ดังนั้น ควรส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวโรงเรียน และชุมชนเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องต่อการไม่สูบบุหรี่ และร่วมกันสร้างการรับรู้ความสามารถในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ของเด็กนักเรียนประถมศึกษาตอนปลายให้อยู่ในระดับดี จะส่งผลให้เด็กซึ่งย่างเข้าสู่วัยรุ่นสามารถปฏิเสธการสูบบุหรี่ได้

คำสำคัญ: พฤติกรรมการสูบบุหรี่ ปัจจัยสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ ประถมศึกษาตอนปลาย

Abstract

The aim of this cross-sectional descriptive study was to study smoking behavior and its risk related factors among 229 late elementary students in opportunity expansion schools at Kham Muang District, Kalasin Province. Sample was collected by stratified random sampling method and data were collected by using self-administered questionnaires consisted of general information, environment, perceived danger of cigarette, attitude toward smoking, smoking refusal self-efficacy, and smoking behavior. Multiple Logistic Regression was used for data analysis. The result found that 25.33% of the sample used to smoke, and 3.90% of them were current smokers and average age at first smoking was 9 ± 1.44 years old. The first cigarettes of them were from friends 46.55%, seniors in school 22.41%, and discarded cigarettes 10.34%. Of the current smokers, 32.76% smoke at home and 27.59% smoke at friend's meeting place. Knowledge about perceived danger of cigarette, attitude toward smoking and smoking refusal self-efficacy were 54.15%, 64.63%, 70.30% respectively showing that all were at good level. Risk Factors related to smoking were male ($OR_{adj} = 17.50$, 95%CI: 3.86–79.41, p -value<0.001), did not living with parents ($OR_{adj} = 1.48$, 95%CI: 0.64–3.44, p -value<0.006), always behaved what was forbidden. ($OR_{adj} = 6.72$, 95%CI: 0.80–56.26, p -value<0.001), influenced by their family and intimate people smoking. ($OR_{adj} = 3.07$, 95%CI: 0.52–18.10, p -value<0.001), seen smoker in various media ($OR_{adj} = 1.30$, 95%CI: 0.16–10.81, p -value <0.001), and smoking refusal self-efficacy at low or medium level ($OR_{adj} = 1.96$, 95%CI: 0.78–4.93, p -value = 0.010). The findings suggest that family, schools and community play an important role to forbidding smoking and cooperating to enhance smoking refusal self-efficacy into good level in order to prevent the students who will become to youth from smoking.

Keywords: Smoking behavior, Risk factors, Elementary students

บทนำ

การสูบบุหรี่เป็นปัจจัยเสี่ยงก่อโรคหลายโรค เช่น โรคมะเร็งปอด โรคหลอดเลือดสมอง โรคหลอดเลือดหัวใจตีบ โรคปอดอุดกั้นเรื้อรัง คอหืดและก๊าซพิษที่เกิดจากเผาไหม้ของบุหรี่ส่งผลกระทบต่อผู้สูบบุหรี่และคนข้างเคียงทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ปัจจุบันสถานการณ์ทั่วโลก พบการสูบบุหรี่ในกลุ่มเด็กและเยาวชนมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยส่วนใหญ่อยู่ในประเทศกำลังพัฒนาและเด็กเริ่มทดลองสูบบุหรี่ในอายุน้อยลง⁽¹⁾ สำหรับประเทศไทย ผลกระทบจากการสูบบุหรี่ทำให้คนไทยเสียชีวิตจากโรคที่เกี่ยวข้องกับบุหรี่ เฉลี่ยวันละ 142 คน คิดเป็นชั่วโมงละ 6 คนหรือปีละประมาณ 52,000 คน⁽²⁾ ภาครัฐและเอกชนใช้กลยุทธ์ต่างๆ เพื่อควบคุมการสูบบุหรี่และทำให้แนวโน้มการสูบบุหรี่ในผู้ใหญ่ลดลง แต่แนวโน้มการสูบบุหรี่ในเยาวชนกลับเพิ่มขึ้น โดยกลุ่มเยาวชนมักเริ่มสูบบุหรี่ครั้งแรกเมื่ออายุเฉลี่ย 15.60 ปี

ในแต่ละปีมีนักสูบเยาวชนชนหน้าใหม่เกิดขึ้นประมาณ 2-3 แสนคน⁽³⁾ จากรายงานสถิติการบริโภคยาสูบของประเทศไทยปี พ.ศ.2561 พบว่า ประชาชนอายุ 15 ปีขึ้นไป ที่สูบบุหรี่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 22.00 และนิยมสูบบุหรี่ที่ผลิตจากโรงงาน ร้อยละ 56.00 รองลงมาคือบุหรี่มวนเอง ร้อยละ 49.30⁽⁴⁾

จังหวัดกาฬสินธุ์อยู่ในพื้นที่เสี่ยงสูงที่เป็นเป้าหมายในการควบคุมการบริโภคยาสูบในปี 2560-2564⁽⁵⁾ โดยในอำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์มีปัญหานักเรียนที่สูบบุหรี่ในสถานศึกษาเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และพบว่านักเรียนที่เริ่มสูบบุหรี่ครั้งแรกเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย จากข้อมูลดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาพฤติกรรมการสูบบุหรี่ (การเคยสูบบุหรี่ ประเภทบุหรี่ที่สูบ สถานที่สูบบุหรี่ อายุการเริ่มต้นสูบบุหรี่ครั้งแรก การได้บุหรี่มวน

แรก เหตุผลที่ทำให้เริ่มต้นสูบบุหรี่ และการสูบบุหรี่ในช่วง 7 วันที่ผ่านมา) และปัจจัย (ด้านบุคคล สภาพแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับอันตรายของบุหรี่ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ และการรับรู้ความสามารถในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่) ที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ในนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาส อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อนำผลการวิจัยที่เป็นประโยชน์มาใช้ป้องกันการสูบบุหรี่ในเด็กและเยาวชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพฤติกรรมการสูบบุหรี่และปัจจัยที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาส อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

วิธีการศึกษา

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายปีที่ 4-6 อายุ 9-13 ปี โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา จำนวน 12 แห่ง ในอำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2563 ตั้งแต่ 1 กรกฎาคม 2563-13 พฤศจิกายน 2563 จำนวน 960 คน คำนวณขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรการประมาณค่าสัดส่วนประชากร กรณีที่ทราบจำนวนประชากร⁽⁶⁾ ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 229 คน สุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิตามขนาดของโรงเรียนและคำนวณตามสัดส่วนชั้นเรียนแล้วสุ่มเลขที่ของนักเรียนในห้องเรียนโดยการจับฉลากแบบไม่ใส่คืน

วิธีการศึกษาเป็นการศึกษาเชิงพรรณนาภาคตัดขวาง (Cross-sectional descriptive study) โดยใช้แบบสอบถามด้วยตนเอง เนื้อหาแบ่งเป็น 6 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลส่วนบุคคล สภาพแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่ ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ และพฤติกรรมการสูบบุหรี่ โดยผ่านการพิจารณารับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดกาฬสินธุ์ เลขที่ KLS.REC66/2563 ขอความยินยอมจากผู้ปกครองและนักเรียน ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลและ

รายงานผลการศึกษานำเสนอเป็นภาพรวม

ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยการพิจารณาความตรงของเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน โดยทุกข้อมีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ตั้งแต่ 0.5 ขึ้นไป ผู้วิจัยได้ทดลองแบบสอบถามกับกลุ่มนักเรียนในอำเภออื่นที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน ได้ค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ ในแบบทดสอบความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่โดยใช้สูตร KR-20 เท่ากับ 0.76 ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาครอนบาคในส่วนแบบสอบถามทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ เท่ากับ 0.71 และการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ เท่ากับ 0.82 พิจารณาจัดระดับความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่ ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ และการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ ดังนี้

ระดับดี	คะแนนร้อยละ 80 ขึ้นไป
ระดับปานกลาง	คะแนนร้อยละ 60 - 79
ระดับไม่ดี	คะแนนน้อยกว่าร้อยละ 60

วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ จำนวน ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อใช้อธิบายข้อมูลส่วนบุคคล สภาพแวดล้อม ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่ ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่และพฤติกรรมการสูบบุหรี่และสถิติอนุมานใช้วิเคราะห์หาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ได้แก่ สถิติ Multiple Logistic Regressions กำหนดระดับนัยสำคัญที่ 0.05

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลส่วนบุคคลกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ร้อยละ 62.01 เพศหญิง ร้อยละ 37.99 กำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ร้อยละ 39.30 จำนวนเงินที่ได้รับมาโรงเรียนเฉลี่ยวันละ 26.68 ± 12.32 บาท ปัจจุบันอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ร้อยละ 50.22 โดยเทอมที่ผ่านมาส่วนใหญ่จำผลการเรียนตนเองได้ ร้อยละ 83.94 ในส่วนของความสัมพันธ์ในครอบครัว พบว่า กลุ่มตัวอย่างทำในสิ่งที่ผู้ปกครองห้ามเป็นประจำ ร้อยละ 5.68

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละข้อมูลส่วนบุคคลของนักเรียน (n=229)

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	142	62.01
หญิง	87	37.99
ระดับการศึกษา		
ชั้นประถมศึกษาที่ 6	90	39.30
ชั้นประถมศึกษาที่ 5	78	34.06
ชั้นประถมศึกษาที่ 4	61	26.64
จำนวนเงินที่นักเรียนได้รับมาโรงเรียนต่อวัน (บาท)		
น้อยกว่าหรือเท่ากับ 20	137	59.83
21 - 40	76	33.19
41 - 60	14	6.11
มากกว่าหรือเท่ากับ 61	2	0.87
Mean = 26.68, S.D. = 12.32, Min. = 10.00, Max. = 100.00		
ปัจจุบันอาศัยอยู่กับใคร		
อาศัยอยู่กับพ่อแม่	115	50.22
ไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่	114	49.78
ความสัมพันธ์ในครอบครัว		
การทำในสิ่งที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองห้าม		
ทำประจำ	13	5.68
ทำบางครั้ง	158	69.00
ไม่เคยทำ	58	25.32

2. สภาพแวดล้อม

ส่วนใหญ่มีคนในครอบครัวสูบบุหรี่ ร้อยละ 71.62 และคนใกล้ชิดสูบบุหรี่ ร้อยละ 67.25 ความรู้สึกเมื่อเห็นคนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดสูบบุหรี่แล้วอยากทำตาม ร้อยละ 4.80 ในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา มีเพื่อนสูบบุหรี่ ร้อยละ

19.65 เคยเห็นภาพคนสูบบุหรี่จากสื่อออนไลน์ ร้อยละ 57.64 สื่อโทรทัศน์ ร้อยละ 42.36 และความรู้สึกเมื่อเห็นภาพจากสื่อออนไลน์และโทรทัศน์แล้วอยากลองสูบบุหรี่ ร้อยละ 3.06

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนและร้อยละสภาพแวดล้อม (n=229)

สภาพแวดล้อม	จำนวน	ร้อยละ
คนในครอบครัวสูบบุหรี่		
มี	164	71.62
ไม่มี	65	28.38
คนใกล้ชิด (เช่น คนข้างบ้าน เพื่อน คุณครู เป็นต้น) สูบบุหรี่		
มี	154	67.25
ไม่มี	75	32.75
ความรู้สึกเมื่อเห็นคนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดสูบบุหรี่		
ไม่ชอบ/รำคาญ	137	59.83
เฉย ๆ	56	24.45
อยากทำตาม	11	4.80
ในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา มีเพื่อนสูบบุหรี่		
ไม่มี	184	80.35
มี	45	19.65
ประเภทสื่อที่เคยเห็นภาพคนสูบบุหรี่		
สื่อออนไลน์ (เช่น Facebook, Line, YouTube และหนังสือออนไลน์)	132	57.64
สื่อโทรทัศน์	97	42.36
ความรู้สึกเมื่อเห็นภาพจากสื่อ		
ไม่ชอบ	160	69.87
เฉย ๆ	62	27.07
อยากลองสูบ	7	3.06

3. ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของ บุหรี่

ส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่อยู่ในระดับดี ร้อยละ 54.15 รองลงมาในระดับปานกลาง ร้อยละ 34.93 และระดับไม่ดี ร้อยละ 10.92 คะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 17.21 ± 2.70 คะแนน

4. ทักษะต่อการสูบบุหรี่

ส่วนใหญ่มีทักษะต่อการสูบบุหรี่อยู่ในระดับดี ร้อยละ 64.63 รองลงมาในระดับปานกลาง ร้อยละ 34.50 และระดับไม่ดี ร้อยละ 0.87 คะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 2.46 ± 0.30 คะแนน

5. การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่

ส่วนใหญ่มีการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่อยู่ในระดับดี ร้อยละ 70.30 รองลงมาในระดับปานกลาง ร้อยละ 21.40 และระดับไม่ดี ร้อยละ 8.30 คะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 2.49 ± 0.49 คะแนน

ตารางที่ 3 แสดงระดับความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี ทักษะคิดต่อการสูบบุหรี่ และการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ (n = 229)

ระดับ	จำนวน	ร้อยละ
ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี		
ระดับดี (18 – 22 คะแนน)	124	54.15
ระดับปานกลาง (14 – 17 คะแนน)	80	34.93
ระดับไม่ดี (0 – 13 คะแนน)	25	10.92
Mean = 17.21, S.D.= 2.70, Min. = 4.00, Max. = 22.00		
ทักษะคิดต่อการสูบบุหรี่		
ระดับดี (คะแนนเฉลี่ย 2.34 – 3.00)	148	64.63
ระดับปานกลาง (คะแนนเฉลี่ย 1.67 – 2.33)	79	34.50
ระดับไม่ดี (คะแนนเฉลี่ย 1.00 – 1.66)	2	0.87
Mean = 2.46, S.D. = 0.30, Min. = 1.47, Max. = 3.00		
การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่		
ระดับดี (คะแนนเฉลี่ย 2.34 – 3.00)	161	70.30
ระดับปานกลาง (คะแนนเฉลี่ย 1.67 – 2.33)	49	21.40
ระดับไม่ดี (คะแนนเฉลี่ย 1.00 – 1.66)	19	8.30
Mean = 2.49, S.D. = 0.49, Min. = 1.00, Max. = 3.00		

6. พฤติกรรมการสูบบุหรี่

พฤติกรรมการสูบบุหรี่ พบว่า เคยสูบบุหรี่ ร้อยละ 25.33 ส่วนใหญ่เคยสูบบุหรี่โรงงาน ร้อยละ 50.00 เคยสูบบุหรี่มวนเองหรือยาเส้น ร้อยละ 41.38 และเคยสูบบุหรี่ที่ทิ้งแล้ว ร้อยละ 3.45 ส่วนใหญ่เคยสูบบุหรี่ที่บ้าน ร้อยละ 32.76 เคยสูบบุหรี่ที่นัดพบกับกลุ่มเพื่อน ร้อยละ 27.59 และเคยสูบบุหรี่ที่โรงเรียน ร้อยละ 15.52 กลุ่มตัวอย่างที่เคยสูบบุหรี่ส่วนใหญ่เริ่มต้นสูบบุหรี่ครั้งแรกเมื่ออายุ 8-10 ปี ร้อยละ 68.96 โดยอายุน้อยที่สุดที่เคย

เริ่มต้นสูบบุหรี่ครั้งแรก เท่ากับ 5 ปี กลุ่มตัวอย่างได้บุหรีมวนแรกจากเพื่อน ร้อยละ 46.55 รองลงมาได้บุหรีมวนแรกจากรุ่นพี่ที่โรงเรียน ร้อยละ 22.41 ซื้อมา ร้อยละ 12.07 และได้บุหรีที่ทิ้งแล้ว ร้อยละ 10.34 ส่วนใหญ่เหตุผลที่ทำให้เริ่มต้นสูบบุหรี่ คืออยากลอง ร้อยละ 77.59 สูบตามเพื่อน ร้อยละ 29.31 และในช่วง 7 วันที่ผ่านมากลุ่มตัวอย่างได้สูบบุหรี่ จำนวน 9 คน ร้อยละ 15.52

ตารางที่ 4 จำนวน ร้อยละพฤติกรรมการสูบบุหรี่

พฤติกรรมการสูบบุหรี่	จำนวน	ร้อยละ
การสูบบุหรี่		
ไม่เคยสูบเลย	171	74.67
เคยสูบ	58	25.33
ประเภทบุหรี่ที่สูบ (n=58)		
บุหรี่โรงงาน	29	50.00
บุหรี่มวนเอง/ยาเส้น	24	41.38
บุหรี่โรงงานและบุหรี่มวนเอง/ยาเส้น	2	3.45
บุหรี่ที่ทิ้งแล้ว	2	3.45
บุหรี่ไฟฟ้า	1	1.72
สถานที่สูบบุหรี่ (n=58)		
ที่บ้าน	19	32.76
ที่นัดพบกับกลุ่มเพื่อน	16	27.59
ที่โรงเรียน	9	15.52
ที่อื่น ๆ	14	24.14
เริ่มต้นสูบบุหรี่ครั้งแรกเมื่ออายุ (n=58)		
5-7 ปี	7	12.07
8-10 ปี	40	68.96
11-12 ปี	11	18.97
Mean = 9.24, S.D. = 1.44, Min. = 5, Max. = 12		
การได้บุหรี่มวนแรก (n=58)		
เพื่อน	27	46.55
รุ่นพี่ที่โรงเรียน	13	22.41
ซื้อเอง	7	12.07
บุหรี่ที่ทิ้งแล้ว	6	10.34
คนในครอบครัว	3	5.17
อื่น ๆ	2	3.45
เหตุผลที่ทำให้เริ่มต้นสูบบุหรี่ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)		
อยากลอง	45	77.59
สูบบุหรี่ตามเพื่อน	17	29.31
ผ่อนคลายความเครียด	4	6.90
อื่น ๆ	4	6.90
ในช่วง 7 วันที่ผ่านมาสูบบุหรี่ (n=58)		
ไม่ได้สูบ	49	84.48
สูบ	9	15.52

7. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่

7.1 ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทั่วไปของนักเรียนกับการสูบบุหรี่ พบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ เพศ ($p\text{-value}<0.001$) โดยเพศชายจะสูบบุหรี่เป็น 17.50 เท่า ของเพศหญิง ($OR_{adj}=17.50$, 95% CI: 3.86–79.41) การอาศัยอยู่กับพ่อแม่และแม่ ($p\text{-value}=0.006$) กลุ่มตัวอย่างที่ปัจจุบันไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่และแม่จะสูบบุหรี่เป็น 1.48 เท่า ของกลุ่มตัวอย่างที่ปัจจุบันอาศัยอยู่กับพ่อแม่และแม่ ($OR_{adj}=1.48$, 95% CI: 0.64–3.44) กลุ่มตัวอย่างที่ทำในสิ่งที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองห้ามเป็นประจำจะสูบบุหรี่เป็น 6.72 เท่า ของกลุ่มตัวอย่างที่ไม่เคยทำในสิ่งที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองห้าม ($p\text{-value}<0.001$) ($OR_{adj}=6.72$, 95% CI: 0.80–56.26) ส่วนจำนวนเงินที่ได้รับมาโรงเรียน พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่

7.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับการสูบบุหรี่ พบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการสูบบุหรี่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ คนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิด ($p\text{-value}=0.018$) พบว่า เมื่อเห็นคนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดสูบบุหรี่แล้วกลุ่มตัวอย่างรู้สึกอยากทำตามจะสูบบุหรี่เป็น 3.07 เท่า ของกลุ่มตัวอย่างที่ไม่เห็นแล้วรู้สึกไม่ชอบหรือรำคาญ ($OR_{adj}=3.07$, 95%

CI: 0.52–18.10) ด้านสื่อ ($p\text{-value}<0.001$) พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เห็นภาพคนสูบบุหรี่ในสื่อต่าง ๆ แล้วรู้สึกอยากลองสูบจะสูบบุหรี่เป็น 1.30 เท่า ของกลุ่มตัวอย่างที่ไม่เห็นแล้วรู้สึกไม่ชอบ ($OR_{adj}=1.30$, 95% CI: 0.16–10.81)

7.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่กับการสูบบุหรี่

พบว่า ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่ไม่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ ($p\text{-value}=0.299$)

7.4 ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการสูบบุหรี่กับการสูบบุหรี่

พบว่า ทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ไม่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ ($p\text{-value}=0.878$)

7.5 ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่กับการสูบบุหรี่

พบว่า การรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่อย่างมีนัยสำคัญ ($p\text{-value}=0.010$) โดยกลุ่มตัวอย่างที่มีการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ระดับไม่ดีและระดับปานกลางจะสูบบุหรี่เป็น 1.96 เท่า ของกลุ่มตัวอย่างที่มีการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ระดับดี ($OR_{adj}=1.96$, 95% CI: 0.78–4.93)

ตารางที่ 5 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่

ปัจจัย	สูบบุหรี่		ไม่สูบบุหรี่		Adjusted OR	95% of CI	χ^2	p-value
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ				
เพศ								
ชาย	53	37.32	89	62.68	17.50	3.86–79.41	28.44	<0.001
หญิง	5	5.75	82	94.25	1.00			
การอาศัยอยู่กับพ่อแม่และแม่								
ไม่อยู่	38	33.33	76	66.67	1.48	0.64–3.44	7.69	0.006
อยู่	20	17.39	95	82.61	1.00			

ตารางที่ 5 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ (ต่อ)

ปัจจัย	สูบบุหรี่		ไม่สูบบุหรี่		Adjusted OR	95% of CI	χ^2	p-value
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ				
ทำในสิ่งที่พ่อแม่ห้าม								
ทำประจำ	6	46.15	7	53.58	6.72	0.80-56.26	15.53	<0.001
ทำบางครั้ง	48	30.38	110	69.62	2.34	0.67-8.23		
ไม่เคยทำ	4	6.90	54	93.10	1.00			
ความรู้สึกเมื่อเห็นคนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดสูบบุหรี่								
อยากทำตาม	6	54.55	5	45.54	3.07	0.52-18.10	8.03	0.018
เฉย ๆ	19	33.93	37	66.07	1.28	0.51-3.19		
ไม่ชอบ/รำคาญ	29	21.17	108	78.83	1.00			
เมื่อเห็นภาพสูบบุหรี่จากสื่อต่าง ๆ แล้วรู้สึก								
อยากลองสูบ	4	57.14	3	42.86	1.30	0.16-10.81	20.67	<0.001
เฉย ๆ	27	43.55	35	56.45	1.79	0.72-4.44		
ไม่ชอบ	27	16.88	133	83.13	1.00			
ระดับความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่								
ไม่ดีและปานกลาง	30	28.57	75	71.43	1.57	0.65-3.78	1.08	0.299
ดี	28	22.58	96	77.42	1.00			
ระดับทัศนคติต่อการสูบบุหรี่								
ไม่ดีและปานกลาง	21	25.93	60	74.07	0.49	0.19-1.25	0.02	0.878
ดี	37	25.00	111	75.00	1.00			
ระดับการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่								
ไม่ดีและปานกลาง	25	36.76	43	63.24	1.96	0.78-4.93	6.70	0.010
ดี	33	20.50	128	79.50	1.00			

*ระดับนัยสำคัญทางสถิติ 0.05

อภิปรายผล

พฤติกรรมการสูบบุหรี่ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอดำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า เคยสูบบุหรี่ ร้อยละ 25.33 และปัจจุบันยังสูบบุหรี่ ร้อยละ 3.90 ซึ่งมากกว่าการสำรวจของกองทันตสาธารณสุข⁽⁷⁾ ในปี พ.ศ.2556 ที่เก็บข้อมูลในเด็กประถมศึกษาปีที่ 5-6 สังกัดกรุงเทพมหานคร และได้รายงานความชุกของนักเรียนที่เคยสูบบุหรี่ร้อยละ 9.46 สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาการสูบบุหรี่ในเด็ก และเยาวชนมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเริ่มสูบบุหรี่ในอายุน้อยลง จากการศึกษ พบว่า เด็กนักเรียนสามารถเข้าถึงบุหรี่ได้ง่าย เช่น ได้จากเพื่อน รุ่นพี่ที่โรงเรียน คนในครอบครัว หรือหาซื้อเอง นอกจากนี้ เด็กนักเรียนบางคนที่เคยสูบบุหรี่ ได้บุหรี่มวนแรกจากบุหรี่ที่ทิ้งแล้ว

เพศชายจะสูบบุหรี่มากกว่าเพศหญิง 17.50 เท่า ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของชลลดา ไชยกุลวัฒนา และคณะ⁽⁸⁾ ที่พบว่า เพศมีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของวัยรุ่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เนื่องจากวัยรุ่นเพศชายมีความแข็งแกร่งในชีวิตน้อยกว่าวัยรุ่นเพศหญิง⁽⁹⁾ และมีแนวโน้มจัดการปัญหาด้วยพฤติกรรมเสี่ยงมากกว่าวัยรุ่นเพศหญิง

นักเรียนที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่จะสูบบุหรี่มากกว่านักเรียนที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ 1.48 เท่า และยังพบว่า นักเรียนที่ทำในสิ่งที่พ่อแม่ห้ามจะสูบบุหรี่มากกว่านักเรียนที่เชื่อฟังพ่อแม่ สอดคล้องกับการศึกษาของสุรรัตน์ เวียงกมล และคณะ⁽¹⁰⁾ ที่พบว่า นักเรียนที่มีต้นทุนชีวิตด้านพลังครอบครัวน้อยมีโอกาสสูบบุหรี่ในระยะแรกมากกว่านักเรียนที่มีพลังครอบครัวมาก

ความรู้สึกล่อลวงใจที่พบเห็นมีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ โดยหากเด็กนักเรียนเห็นคนในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดสูบบุหรี่แล้วรู้สึกอยากทำตาม จะสูบบุหรี่จริงมากกว่าเด็กนักเรียนที่รู้สึกไม่ชอบหรือรำคาญ 3.07 เท่า และพบว่า หากเห็นภาพคนสูบบุหรี่ในสื่อต่างๆ แล้วรู้สึกอยากลอง จะสูบบุหรี่จริงมากกว่ากลุ่มที่รู้สึกไม่ชอบหรือรำคาญซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาขององค์กรขับเคลื่อนด้านการบริโภคยาสูบของอังกฤษ

(ASH)⁽¹¹⁾ และการศึกษาในประเทศกรีซ⁽⁷⁾ ที่สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสูบบุหรี่ของเด็กและเยาวชน คือ การที่มีพ่อแม่ผู้ปกครอง เพื่อน คนใกล้ชิดสูบบุหรี่ หรือเห็นโฆษณาบุหรี่จากสื่อ สิ่งแวดล้อม จะทำให้เด็กเสี่ยงสูบบุหรี่มากขึ้น ซึ่งเด็กในวัยนี้จะมีความอยากรู้อยากลอง และมีความสนใจในสิ่งใหม่ หรือทักษะใหม่จากสิ่งแวดล้อมรอบตัว และเลียนแบบพฤติกรรมจากตัวแบบที่ได้พบเห็น หากพฤติกรรมที่เด็กแสดงออกได้กระทำสำเร็จโดยไม่ถูกลงโทษ เด็กมีแนวโน้มที่จะทำพฤติกรรมนั้นอีก ซึ่งจากงานวิจัยนี้ ยังพบว่า เด็กนักเรียนที่สูบบุหรี่ ส่วนใหญ่สูบบุหรี่ที่บ้าน ร้อยละ 32.76 แสดงให้เห็นว่าอาจมีพ่อแม่ผู้ปกครองบางส่วนเพิกเฉย หรือยอมรับการสูบบุหรี่ของเด็กและเยาวชน

ความรู้เกี่ยวกับอันตรายและกฎหมายของบุหรี่ไม่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของเด็กนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของธิดิ บุตตาน้อย และคณะ⁽¹²⁾ เนื่องจากเด็กอยู่ในช่วงพัฒนาการเข้าสู่วัยรุ่นตอนต้น มีความอยากรู้อยากลอง ต้องการเป็นที่ยอมรับในกลุ่มเพื่อน การใช้ความคิดเป็นเหตุผลยังไม่สมบูรณ์⁽¹³⁾ ทำให้ขาดความตระหนักถึงพิษภัยอันตรายจากการสูบบุหรี่

ในด้านทัศนคติต่อการสูบบุหรี่ การวิจัยนี้พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของเด็กนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย ซึ่งขัดแย้งกับงานวิจัยหลายงานในประเทศไทย แต่งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนใหญ่ทำการศึกษาในกลุ่มมัธยมศึกษาขึ้นไป โดยเด็กนักเรียนประถมศึกษาจะเรียนรู้เพื่อพัฒนาความคิดจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม⁽¹⁴⁾ ทำให้การสร้างทัศนคติต่อสิ่งที่เป็นนามธรรมยังไม่ชัดเจน

ในการวิจัยนี้ พบว่าการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่อย่างมีนัยความสำคัญทางสถิติ โดยเด็กนักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ระดับไม่ดี และปานกลางจะสูบบุหรี่เป็น 1.96 เท่าของเด็กนักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนเองในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ในระดับดี ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีความสามารถของตนเอง (Self-Efficacy

Theory)⁽¹⁵⁾ ของแบนดราที่กล่าวว่า การรับรู้ความสามารถของตนเองเป็นตัวกำหนดการแสดงพฤติกรรม ปัจจัยที่มีผลต่อการรับรู้ความสามารถของตนเอง ได้แก่ ประสบการณ์ที่เคยกระทำ หรือเคยเห็นผู้อื่นกระทำแล้วนำมาเป็นตัวอย่าง โดยมีสภาพแวดล้อม เช่น ครอบครัว เพื่อน คุณครู สื่อต่างๆ ที่มีส่วนช่วยตัดสินพฤติกรรมนั้น หากพฤติกรรมได้รับการสนับสนุน เด็กจะแสดงพฤติกรรมนั้นบ่อยๆ แต่หากพฤติกรรมได้รับการลงโทษ เด็กจะหลีกเลี่ยงพฤติกรรมดังกล่าว

สรุป

พฤติกรรมการสูบบุหรี่ของนักเรียนประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า เริ่มต้นสูบบุหรี่ครั้งแรกอายุเฉลี่ย 9 ± 1.44 ปี โดยเกิดจากความอยากรลอง และสูบบุหรี่ตามเพื่อน ส่วนใหญ่ได้บุหรี่มาจากเพื่อนและรุ่นพี่ที่โรงเรียน โดยมีปัจจัยที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ในด้านบุคคล ครอบครัว และโรงเรียน คือเด็กกลุ่มที่มีการรับรู้ความสามารถในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ของตนในระดับไม่ดีและปานกลาง และมีบุคคลในครอบครัว เพื่อน หรือบุคคลในโรงเรียนสูบบุหรี่ ในด้านสังคม ภาพคนสูบบุหรี่ที่ปรากฏในสื่อสามารถกระตุ้นให้เด็กสูบบุหรี่ได้ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของครอบครัว โรงเรียน และสังคมที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีด้วยการไม่สูบบุหรี่ และสร้างการรับรู้ความสามารถของตนในการหลีกเลี่ยงการสูบบุหรี่ในเด็กนักเรียนประถมศึกษาตอนปลายให้อยู่ในระดับดีจะช่วยลดจำนวนนักสูบบุหรี่รุ่นใหม่ในกลุ่มเยาวชนให้น้อยลงได้

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณทันตแพทย์หญิงศิริเพ็ญ อรุณประพันธ์ และอาจารย์สุสติ จันท์บาง ที่ปรึกษาในการทำวิจัยนี้ขอขอบคุณคุณครูและนักเรียนโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ในอำเภอดำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ผู้วิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

1. สมเกียรติ วัฒนาศิริชัยกุล. ตำราวิชาการสุขภาพ การควบคุมการบริโภคยาสูบ. กรุงเทพมหานคร. เครือข่ายวิชาชีพสุขภาพเพื่อสังคมไทยปลอดบุหรี่; 2550.
2. กองยุทธศาสตร์และแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข. สถิติการสาธารณสุข พ.ศ. 2562. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงสาธารณสุข; 2562.
3. สำนักสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีและการสื่อสาร. รายงานสถิติรายปีประเทศไทย 2557. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเทคโนโลยีและการสื่อสาร; 2557.
4. ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.) มหาวิทยาลัยมหิดล. รายงานสถิติการบริโภคยาสูบของประเทศไทย พ.ศ. 2561. กรุงเทพมหานคร: เจริญดีมั่นคงการพิมพ์; 2561.
5. สำนักควบคุมการบริโภคยาสูบ กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข. แผนงานควบคุมการบริโภคยาสูบ ปี 2560-2564 [อินเทอร์เน็ต]. 2560 [เข้าถึงเมื่อ 16 ม.ค. 2564]. เข้าถึงได้จาก: <http://plan.ddc.moph.go.th>
6. อรุณ จีรวัดน์กุล. สถิติทางวิทยาศาสตร์สุขภาพเพื่อการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: วิทยาพัฒน์; 2552.
7. ณัฐรุท แก้วสุทธา, วิกุล วิสาละเสสธ, ศศิวิมล อภิวัฒน์, ดลพร ถกลวิบูลย์. สถานการณ์การสูบบุหรี่ในเด็กประถมศึกษา กับบทบาทวิชาชีพทันตแพทย์. วารสารทันตแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (SWU Dent J.) 2557; 7(2): 103-19.
8. ชลลดา ไชยกุลวัฒนา, ประกายดาว สุทธิ, วิชาญ ใจมาลัย. พฤติกรรมสูบบุหรี่และปัจจัยเสี่ยงที่สัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ของวัยรุ่นตอนต้นจังหวัดพะเยา. วารสารพยาบาลกระทรวงสาธารณสุข 2560; 27(3):57-66.

9. พัชรินทร์ นันทจันทร์, ศรีสุดา วนาลีสิน, ลัดดา แสนสีหา, ขวัญพนมพร ธรรมไทย, พิศสมัย อรทัย. ความแข็งแกร่งในชีวิตและพฤติกรรมเสี่ยงของวัยรุ่นไทย. ราชวิทยาลัยพยาบาลสาร (Ramathibodi Nursing Journal) 2554; 17(3): 430-43.
10. สุวีรัตน์ เวียงจกมล, พรนภา หอมสินธุ์, รุ่งรัตน์ ศรีสุริยเวศน์. ต้นทุนชีวิตและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการสูบบุหรี่ระยะแรกของนักเรียนชายชั้นประถมศึกษาตอนปลาย จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารพยาบาลสาธารณสุข 2560; 31(2): 91-108.
11. Acting on Smoking Health (ASH). ASH Fact Sheet: Young people and smoking [Internet]. 2014 [Cited 16 January 2021]. Available from: <https://ash.org.uk/information-and-resources/fact-sheets/young-people-and-smoking/>
12. อิติ บุตตาน้อย, สุทิน ชนะบุญ, เบญญาภา กาลเซลล์. พฤติกรรมการสูบบุหรี่ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น กรณีศึกษาโรงเรียนแห่งหนึ่งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น. วารสารวิทยาศาสตร์สุขภาพและการสาธารณสุขชุมชน 2562; 2(1): 139-52.
13. นัสสรา หงส์ร้อน. แนวคิดทฤษฎีบุคลิกภาพ [อินเทอร์เน็ต]. 2564 [เข้าถึงเมื่อ 16 มกราคม 2564]. เข้าถึงได้จาก: [http://personnel.labour.go.th/attachments/article/1053/006%20\(1\).pdf](http://personnel.labour.go.th/attachments/article/1053/006%20(1).pdf)
14. เสวภา วัชรกิตติ. จิตวิทยาทั่วไปแปลจาก Psychology ของ Robert E. Siverman. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; 2537.
15. สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต. ทฤษฎีและเทคนิคการปรับพฤติกรรม Theories and Techniques in Behavior Modification. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2556.